

אורות וצללים ביציאת מצרים

מים ראשונים: כמה נח ופשוט עולם של קצוות וקיצוניות, בו כל הרע והרשע מצויים בצד אחד וכל הטוב, ההגון והישר בעבר השני. עולם דיכטומי של טוב ורע, משעבד ומשועבד, צודק וטועה, אור וחושך, אנחנו והם – עולם 'פשוט' לצדדים, בו הכל זורם אל הקצוות. באה התורה, כתר המקרא לרגליה וציץ המדרש על מצחה תמיד, ללמדנו שאין זה דרכו של עולם ולא דרכה היא. אפילו בסיפור שעבוד ויציאת מצרים בו הקצוות ברורים, וכמאמר פרעה עצמו: "ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים", יש אורות וצללים – יש מה ללמוד מפרעה הרשע ויש בעיות מוסריות בצד הצודק.

הכבדת לב פרעה

שמות רבה יג ג – מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש: "כי אני הכבדתי את לבו" – א"ר יוחנן: מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה, שנאמר: "כי אני הכבדתי את לבו" א"ל ר' שמעון בן לקיש: ייסתם פיהם של מינים, אלא: "אם ללצים הוא יליץ" (משלי ג לד) – שהקב"ה מתרה בו באדם פעם ראשונה שניה ושלישית, ואם אינו חוזר בו, הוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא.¹

כשפים אתה מביא למצרים

שמות רבה (שנאן) ט ו פרשת וארא: "ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים ויעשו גם הם חרטומי מצרים בלהטיהם כן" (שמות ז יא). באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגולת ואמר להם: כך היא אומנותו של אלהיכם? בנוהג שבעולם, בני אדם מוליכין פרקמטיא למקום שצריכין לה. כלום מביאין מוריאס לאספמיא? דגים לעכו? אי אתם יודעים שכל הכשפים ברשותי?² מיד שלח והביא תינוקות מן אסכולה שלהם ועשו אף הם כך. ולא עוד אלא אף לאשתו קרא לה ועשתה: ויעשו גם הם חרטומי מצרים – מהן אלו? אף התינוקות של חמש וארבע שנים קרא ועשו כך.³

דרך שלושת ימים

אור החיים שמות ג יח: ועתה נלכה נא דרך שלושת ימים – ... ועדיין צריך לתת לב סוף כל סוף, למה יצו ה' דברים שאינם מהמוסר לגנוב דעתם, בין בהליכתם בין בהשאלתם חפציהם.⁴

¹ הכבדת לב פרעה היא בעיה מוסרית ברורה: כיצד אפשר להעניש ולהכות אדם שהקב"ה הכביד את לבו ומנע ממנו לעשות תשובה שלימה? בנושא זה דנו בהרחבה בדף [כי אני הכבדתי את לבו](#) שם הבאנו מגוון תשובות לשאלה נכבדה זו, שכבר האמוראים מתחבטים בה. ובלשון המכילתא: "כבדים ומכובדים הדברים". וברמב"ם הלכות תשובה פרק ו הלכה ג: "ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דיין האמת. שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה". ועוד תשובות רבות בעניין, אך השאלה עומדת וניצבת.

² ובנוסח מדרש תנחומא פרשת וארא סימן ג: "אמר פרעה: כך כוחו של אלהיכם? מכאן יוצאים כשפים לכל העולם".
³ נראה שבאמצעות דברי הלגלוג שהדרשן שם בפי פרעה, הוא מבקש לעורר את השאלות הנכבדות על מעשי האותות והמופתים ובהמשך גם כל מכות מצרים: האמנם היה צורך בכל האותות והמופתים האלה? היד ה' תקצר? המדרש אמנם מדגיש שבליעת המטות היה "נס בתוך נס" וגם המקרא מציין שבשלב מסוים כבר לא יכלו החרטומים לעשות כמעשי אהרון ומשה, אבל האם נכון לכתחילה להביא אותות ומופתים לארץ ששקועה בכשפים ומאמינה בהם (ומשפיעה על בני ישראל)? למה לא להוציאם ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה כדברי הקב"ה למשה: "עֲתָה תֵּרָאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעָה כִּי בְיַד חֲזָקָה יִשְׁלַחַם וּבְיַד חֲזָקָה יִגְרֹשֶׁם מֵאֶרֶץ" (שמות ו א)? כבר הרחבנו לדון בנושא מורכב זה בדברינו [תנו לכם מופת](#), והוספנו בדף [למה מופתים וניסים – מחלוקת הענקים](#), שם הבאנו מגוון תשובות לשאלה נכבדה זו. ראו גם הדף [למי האותות האלה](#). אך מעל לכל מתנוססים ומהדדים דברי רמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ח הלכה א: "משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף. אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו וכו'".

⁴ כבר הקדשנו דף מיוחד לנושא [דרך שלושת ימים נלך](#), לנושא זה שהדהד לדורות. ראו שם את מדרש אסתר רבה פרשה ז סימן יג כיצד האמירה דרך שלושת ימים קשורה בניצול מצרים (להלן) ומשמשת את דברי השטנה של המן (דגם לשונאי ישראל בכל הדורות) כנגד היהודים: "... ולא עוד אלא שבאו בעלילה ואמרו לו: לזבוח לאלהינו נלך דרך שלשת ימים אח"כ נשוב. אם רצונך, השאילנו כלי כסף וכלי זהב ושמלות והשאילום כספם וזהבם וכל הבגדים הטובים שלהם, וטענו כל אחד כמה חמורים שלהם לאין מספר, עד שנצלו את מצרים". אך להוציא דרשה זו (שמשמשת את המן) לא מצאנו במדרשי חז"ל התייחסות לבעיה לכאורה באמירה לפרעה שמטרת בני ישראל היא לצאת 'דרך שלושת ימים' לעבוד את ה', במקום לומר בפשטות: שלח את עמי ויעבדוני, כפי שנאמר במקום אחר, וכפי שהפך לסמל וסיסמא גם לעמים אחרים – Let my people go! אור החיים שמות ג יח (ולהלן גם עקידת יצחק) הוא בין הפרשנים שמצאנו שמעוררים את הבעיה המוסרית שבאמירה זו. הוא עצמו נותן מספר תשובות כגון זו: "כי נתכוון ה' בזה להטעותם כדי שירדפו אחריהם כדי להכבד בפרעה". ראו גם פירוש אבן עזרא הארוך שמות י י: "ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה, שישבו עד שיכזב. רק אמר שירחיקו דרך שלשת ימים. ודעת המצריים היתה שישבו ... ואין להרהר אחרי מעשה השם שהכל עשה בחכמה, אעפ"י שהיא נעלמת מעיני החכמים". אך דווקא פרשן כאבן עזרא לימדנו, במקומות רבים, לא להסתפק בכיסיים של חכמה נסתרה, אלא לבקש ולהרהר, לשאול ולנסות למצוא מזור לכל שאלה, לחתור אל פשט המקרא.

וינצלו את מצרים

עקידת יצחק⁵ שמות שער לה שאלה ט: בדבר השליחות שאמר: נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר וגו' כי ודאי אינו דרך כבוד למעלה לעשות כן רק להוציאם ביד רמה מתחילה ועד סוף. וקשה עוד מזה, ואומר: ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב וכו'. והגנאי מפורסם, כי מי כמוהו מורה דרך גנבות או קביוסטות.

מסכת ברכות דף ט עמוד א "דבר נא באזני העם וגו' - אמרי דבי רבי ינאי: אין נא אלא לשון בקשה, אמר ליה הקב"ה למשה: בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל; בבקשה מכם, שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק: "ועבדום וענו אותם" - קיים בהם, "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" - לא קיים בהם. אמרו לו: ולואי שנצא בעצמנו. משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים, והיו אומרים לו בני אדם: מוציאין אותך למחר מבית האסורין ונותנין לך ממון הרבה, ואומר להם: בבקשה מכם, הוציאוני היום ואיני מבקש כלום.⁶

עם נבר תתבר ועם עיקש תתפל

מגילה יג ע"ב: אמרה ליה (לאה ליעקב): ומי שרי לצדיקי לסגויי ברמיותא? (האם מותר לצדיק לרמות?) - אמר לה: אין (כן), "עם־נָבֵר תִּתְבָּר וְעַם־עִקֵּשׁ תִּתְפַּל" (שמואל ב כב כז).⁷

מלשינים בתוך בני ישראל

שמות רבה (שנאן) פרשת שמות פרשה א: ר' יהודה בר' שלום בשם ר' חנינא הגדול ורבותינו בשם ר' אלכסנדר אומרים: היה משה מהרהר בלבו ואומר: מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע דבריו,⁸ אמר: לשון הרע יש ביניהם, היאך יהיו ראויים לגאולה? לכך אמר: אכן נודע הדבר, עתה ידעתי באי זה דבר הם משתעבדים.⁹

השתקעו בעבודה זרה

יחזקאל פרק כ ז-ט: "וְאָמַר אֲלֵהֶם אִישׁ שְׁקוּצֵי עֵינָיו וַיִּשְׁלִיכוּ וַיַּגְלִילוּ מִצָּרִים אֶל תַּטְמָאוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: וַיִּמְרוּ בִּי וְלֹא אָבוּ לְשָׁמֵעַ אֵלַי אִישׁ אֶת שְׁקוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת גְּלוּלֵי מִצָּרִים לֹא עָזְבוּ וְאָמַר לְשָׁפֹךְ חַמָּתִי עֲלֵיהֶם לְכָלֹת אֹפִי בָהֶם בְּתוֹךְ אֲרָץ מִצְרַיִם: וְאָעֵשׂ לְמַעַן שְׁמִי לְבַלְתִּי הַחֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִמָּה בְּתוֹכָם אֲשֶׁר נִודַעְתִּי אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם".

⁵ רבי יצחק ב"ר משה עראמה, ספרד-פורטוגל-איטליה, מאה 15, ממגורשי ספרד, הרבה להתפלמס עם הנצרות.

⁶ פעמי הגאולה נראים ונשמעים, קוצר הרוח של בני ישראל איננו הפעם בשל השעבוד, אלא בשל התארכות סבב המכות והקשחת לב פרעה וחוזר חלילה. וכעת, לאחר מצוות הפסח וערב המכה העשירית קצרה רוח העם לצאת כבר, לא להתעסק בענייני רכוש ושאיילת כסף וזהב, ולא להסתבך עם מי ששנים רבות היו אדוניהם ונוגשיהם. בוא נצא עכשיו, אומרים בני ישראל למשה, עזוב אותנו כעת מכסף וזהב! שימו לב שמדרש זה הוא על הציורי השלישי, ערב מכת בכורות. אם עוד נגע אחד, אם עוד מספר ימים הוא מה שגם ייתן לנו את הרכוש, אומרים בני ישראל, נוותר על מכת בכורות ונוותר על הכסף והזהב. ראו פירוש אור החיים לשמות יב לז: "לצד שישאל חבבו דבר היציאה ולא חששו להנאת הממון, הוא הדבר והיא הסיבה שהפליאו להרוויח זכותם עומדת להם". אז מה פשר התעקשות התורה שבני ישראל כן יקחו כסף וזהב ויצאו ברכוש גדול? רק כדי לקיים את השבועה לאברהם? גם לנושא זה הקדשנו דף מיוחד וינצלו את מצרים שאולי נותן הסבר חלקי.

⁷ והמדרש הגדול בראשית ל לו מוסיף גם את 'התרגיל' שעשה יעקב ללבן בצאן: "מדשני ליה באגריה שרי ליה לרמיותיה, דכתיב: ועם עקש תתפל". אחרי כל ההצטדקויות וההסברים, זו אולי התשובה הפשוטה שיש לומר ביושר וללא מצמוצים וגמגומים. עם אנשים מסוימים, אין מנוס מאשר להתנהג בצורה שאולי אינה בהתאם לאמות המוסר והאתיקה שלנו, אבל בהחלט בהתאם ל"אתיקה" שלהם. בדיוק כמו הבטחות שהיינו מבטיחים למי שמחזיקים בני ערובה ואחרי ששחררו, איננו מתכוונים לקיים (אלא משיקולים ענייניים ותועלתניים שלנו, כגון חטיפות בעתיד). ראו אגב בגמרא מגילה שם, שיעקב אומר לרחל "עם נבר תתבר" בעת שהיא מזכירה אותו מראש מפני הרמאויות של לבן אביה. "עם נבר תתבר" מראה ולכתחילה, כמו שהקב"ה אומר למשה בתחילת השליחות את עניין דרך שלושת הימים וניצול מצרים, ולא רק כצידוק בדיעבד, כמו הגמרא בסנהדרין בדיון של בני מצרים עם בני ישראל, לפני אלכסנדר מוקדון. ראו גם "ספר המחכים" הלכות פסח, שהסיבה שמפטירים בשירת דוד בשביעי של פסח: "לפי שהשירה מדברת ביציאת מצרים, דכתיב: עם עקש ופתלתל - זה פרעה. ולכן צריך לומר כל השירה". ואם נחזור לראש הדף, זו בדיוק דעתו של ריש לקיש בשמות רבה יג שעונה לר' יוחנן: "ייסתם פיהם של מינים, אלא: אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד) - שהקב"ה מתנה בו באדם פעם ראשונה שניה ושלישית, ואם אינו חוזר בו, הוא נועל לבו מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא". אבל נראה שגם אחרי תשובה כוללת ואמיצה זו, לא תמו כל הצללים, בפרט לא צללים מבית.

⁸ דברי האיש הישראלי שאמר לו: הלהורגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי?

⁹ ראו רש"י שמביא דרשה זו בפירושו לשמות פרק ב פסוק יד: "אכן נודע הדבר - כמשמעו. ומדרשו נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו, מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נרדים בעבודת פרך, אבל רואה אני שהם ראויים לכך". ובמדרש שכל טוב (בובר) על הפסוק: "ויירא משה ויאמר אכן נודע הדבר, אמרתי הדבר היה סוד בישראל ועכשיו נתגלה שיש בהן הולכי רכיל מגלה סוד". דרשה ידועה היא שבני ישראל נגאלו בזכות שלא שינו ארבעה דברים ובהן "את לשונם". ההקפדה לשמר את השפה העברית כללה גם לשון הרע ... אולי בכוונה שהמצרים לא יבינו ... ופירוש אמת ליעקב (הרב יעקב ב"ר בנימין קמניצקי, מאה 20 ליטא, ארה"ב) לויקרא יד ב מסנגר על ישראל ואומר: "כי בימי יציאת מצרים כבר נתקן החטא הזה, כי מצינו שסמוך ליציאה נאמר לו למשה דבר נא באזני העם וישאלו ממצרים וגו', ונמצא דכל ישראל היו יודעים מזה, ואעפ"כ לא נמצא אחד מהם שגילה".

רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק א הלכה ג: והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה', עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן חוץ משבט לוי שעמד במצות אבות, ומעולם לא עבד שבט לוי עבודת כוכבים, וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן, ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים ושלו¹⁰.

לא שמעו לנביאים שנשלחו אליהם

רד"ק בראשית טו יד פרשת לך לך: הנה כי נתחייבו כליה בארץ מצרים במעשיהם הרעים, לולי שהאל עושה עמם למען שמו כמו שאמר (שם) שלא יהיה מחולל. שהרי אמר לאברהם להוציאם מארץ מצרים¹¹, וכן אמר למשה: "אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב" (שמות מ ח). וזה היה נודע, כמו שאמר "אשר נודעתי אליהם לעיניהם להוציאם מארץ מצרים" (יחזקאל כ), כי שלח להם נביאים קודם משה כמו שאמר לו משה, שלח נא ביד תשלח (שמות ד ג), וכן אמר בפרשת יחזקאל זאת¹².

מיוחסים ששעבדו את אחיהם

משך חכמה שמות ו יג פרשת וארא: "ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים"¹³. ייתכן כי גם אז במצרים היו גדולי האומה אשר היו שרים נכבדים ואפרתים, והם היו משעבדים את בני ישראל לעבדים, שמכרו המצרים להם. ואולי היו המה השלושה שבטים - ראובן ושמעון ולוי -¹⁴ שהנהיגו שררה במצרים, כמו שאיתא במדרש נשא פרשה יג. ... ומהם היו בני חורין הרבה ושרים, אשר היו משעבדים את ישראל הנמכרים להם מהממשלה של פרעה. לכן ציוה השם יתברך שבני ישראל גם פרעה¹⁵ יוציאו את בני ישראל מהשעבוד¹⁶.

שמונים אחוז לא עלו

מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יב: "וחמושים עלו בני ישראל" - אחד מחמישה, ויש אומרים: אחד מחמישים, ויש אומרים: אחד מחמש מאות עלו. ר' נהוראי אומר: העבודה, ולא אחד מחמש אומרים: אחד מחמישים, ויש אומרים: אחד מחמש מאות עלו. ר' נהוראי אומר: העבודה, ולא אחד מחמש

¹⁰ אנחנו יושבים בניחותא בליל הסדר ודנים במשנה "**מתחיל בגנות ומסיים בשבח**" ובמחלוקת האמוראים רב ושמואל, מהי הגנות, עבדים היינו או עובדי עבודה זרה היו אבותינו; ומסדר ההגדה בחר עבורנו את "עבדים היינו" (אח"כ נזכיר גם את עבודה זרה). אנחנו גם מזכירים בהגדה את ברית בין הבתרים וההבטחה לאברהם שהנה התגשמה. אולי ההעדפה של עבדות על פני עבודה זרה היא בשל חומרתה עד כדי עקירת אמונת אברהם. ראו מדרש ויקרא רבה כג ב: "קְשׁוּשָׁה בֵּין הַחוּחִים כִּן רִעִי בֵּין הַבְּנוֹת (שיר השירים ב ב) - רבי אליעזר פתר המקרא בגאולת מצרים. מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים היא קשה על בעלה ללוקטה, כך היתה גאולתן של ישראל קשה לפני הקב"ה ליגאל. זהו שכתוב: או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד לד) - אלו ערלים ואלו ערלים, אלו מגדלי בלורית ואלו מגדלי בלורית, אלו לובשי כלאים ואלו לובשי כלאים. אם כן, לא הייתה נותנת מדת הדין לישראל שייגאלו ממצרים לעולם! אמר ר' שמואל בר נחמני: אילולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה לא נגאלו ישראל לעולם". מי אלה "אלו ואלו", "הללו והללו"? בני ישראל והמצרים! אין לצד המשועבד והצודק יתרון דתי-אמוני על פני הצד המשעבד והעושה.

¹¹ וההבטחה לאברהם בברית בין הבתרים שסופם לצאת ברכוש גדול.

¹² כמו כן מפרש רד"ק ביחזקאל כ ט: "לעיניהם - כי המצרים היו שומעים בְּדָבָר אליהם הנביאים והיו מבטיחים אותם להוציאם מתוכם ואף קודם משה רבינו ע"ה. כי משבא אליהם משה רבינו עליו השלום בשליחות האל, לא החזיקו במעשיהם הרעים, שהרי אמר: ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל. והאמינו במשה מפני האותות שעשה לעיניהם ולא עשו כן הנביאים הראשונים". מה הם "מעשיהם הרעים" שבגינם לא שמעו לנביאים שבאו לגאול אותם והתחייבו כליה? אולי עבודה זרה שבמדרש הקודם, ואולי בגלל בעלי השררה והמיוחסים מבין בני ישראל כמתואר במקור הבא. כך או כך, עפ"י פירוש זה, הקב"ה כבר שלח נביאים קודם למשה לבשר לבני ישראל את הגאולה ולהוציאם ממצרים, והם לא נענו. אולי זה מסביר הן את התנגדות משה לשליחות בסנה (שהכיר את העם), והן את ההתפכחות של בני ישראל מ"ויאמן העם" לזעקה כנגד משה ואהרן "יָרָא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט אֶשֶׁר הִבְאִשְׁתֶּם אֶת רֵיחֲנֹם בְּעֵינֵי פְרַעֲה". נביאים אלה כשלו, אבל סללו את הדרך למשה שבא מהשבט המיוחס שלא השתעבד (ומבית המלוכה המצרי) ולכן הצליח. ראו הדף **איש מצרי**, בפרט חלקו השני, בדיון מי ראוי לבשר את הגאולה לעם המדוכא והמשועבד.

¹³ הציווי המשותף לפרעה ולבני ישראל ביחד הוא מהותי וקשור לנושא השררה במצרים.

¹⁴ שיתולדותם וייחוסם מפורטים בתחילת פרשת וארא, ולא של שאר השבטים.

¹⁵ שפרעה וגם בני ישראל.

¹⁶ לנושא מיוחד זה הקדשנו את הדף **מיוחסים ובעלי שררה במצרים** שם ניסינו למצוא רמזים לפירוש יוצא דופן זה, החל מהמקרא שמונה בתחילת פרשת וארא רק את שלושה השבטים: ראובן, שמעון ולוי, דרך תלמוד ירושלמי ראש השנה שאומר: "ויצום אל בני ישראל, מה ציוום? - על פרשת שילוח עבדים", וכלה במדרש ששבט לוי לא היה בשעבוד. אך הרעיון בשלמותו הוא של משך חכמה (רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק, מאות 19,20 ליטא). זה אולי הצל הגדול ביותר - הפגם המוסרי הגדול ביותר - של בני ישראל במצרים. יהודים משעבדים יהודים! אפשר גם שכשלו הנביאים שקדמו למשה (ראו במקור הקודם) היה בשל התנגדות בעלי השררה מבני ישראל שנה היה להם המצב הקיים ושיתפו פעולה עם פרעה. שחרור בני ישראל מעבדות כלל איפוא גם יהודים משועבדים אלה! (ומה קרה ליהודים המשעבדים? הם "רשעי בני ישראל" שמתו בימי החושך?)

מאות עלו! ... ואימתי מתו? בשלושת ימי אפלה, שנאמר: "לא ראו איש את אחיו", שהיו קוברים מיתיהן, והודו ושבחו שלא ראו אויבים ושמחו במפלתם.¹⁷

מכת בכורות, ההרג וההשחטה

מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יג

"עד בכור השבי" וכי שבוין מה חטאו? אלא שלא יהו השבוין אומרים: יראתנו הביאה עליהם את הפורענות. קשה יראתנו שעמדה על עצמה, קשה יראתנו שלא שלטה בנו הפורענות. דבר אחר: ללמדך, שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל היו השבוין שמחין בהם, שנאמר: "שמח לאיד לא ינקה" (משלי יז ה)¹⁸ ... ולא שבוים בלבד, אלא אפילו עבדים ושפחות, שנאמר: "עד בכור השפחה".¹⁹

"וכל בכור בהמה" - וכי בהמה מה חטאת? אלא שלא יאמרו המצרים: יראתנו הביאה עלינו את הפורענות. קשה יראתנו שהביאה עלינו את הפורענות, קשה יראתנו שעמדה לעצמה, קשה יראתנו שלא שלטה בה פורענות.²⁰

מים ביניים הבאים בסעודה: עד כאן, צללים בצד הצודק – בעיות מוסריות במהלך הכולל של הוצאת עם מעבדות לחירות.. האם נוכל למצוא גם אורות ודברים חיוביים בצד הרשע - מעשים חיוביים שעשו פרעה ועבדיו שאפשר ללמוד מהם לקח ומוסר טוב?

מעשה ידי טובעים בים

מסכת מגילה דף י עמוד ב: ... ואמר רבי יוחנן: מפני מה לא נאמר "כי טוב" בהודאה זו? לפי שאין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים! ואמר רבי יוחנן: מהו שכתוב: "ולא קרב זה אל זה כל הלילה"? - בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה: מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?²¹

לחלוק כבוד למלכות

שמות רבה ז ג-ד – לפרעה במצרים: "ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים" - אמר להם הקב"ה: היו נוהגים בו כבוד וחלקו כבוד למלכות, אע"פ שאני צריך לעשות בו את הדין. וכן עשה משה, שנאמר: "וירדו כל

¹⁷ 20 אחוז יצאו ממצרים, או שמא רק 2 אחוז או אולי רק 2 פרומים! ומי כן עלה ממצרים? הערב רב. ראו מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה יד: "וגם ערב רב עלה אתם - מאה ועשרים ריבוא, דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר: מאתים וארבעים ריבוא. ר' נתן אומר: שלש מאות וששים ריבוא. "וצאן ובקר מקנה כבד מאד" - עליהם אמר הקב"ה לאברהם: ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" (בראשית טו יד) - עם יציאתן ממצרים אני ממלאן כסף וזהב". ידוע שחז"ל אינם סטטיסטיקאים או היסטוריונים והמספרים שהם מציינים, בפרט באגדתא, הם לעיתים קרובות טיפולוגיים. אין כמובן שום הכרח לחבר מדרשים וניתן לטעון בפשטות: "מי ששנה זו לא שנה זו" (שבת צב ע"ב) - מאידך מפתה מאד להכניס לתמונה גם את הדרשה שבימי החושך מתו רשעי ישראל (במדבר רבה טו יב, רש"י שמות י כב). סוף דבר, גם אם המספרים מוגזמים, וגם אם לא נחבר את המדרשים, יש לשאול מה מבקשים מדרשים אלה לומר לנו? מי היו יוצאי מצרים? מי הם האנשים שראו על הים **מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי**? מי הם שעמדו לפני הר סיני ושמעו מפי הגבורה את שני הדברות הראשונים, את: "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים"? נשמח לשמוע לקח טוב מפי שואבי המים. ראו הדף **גם ערב רב עלה איתם**.

¹⁸ ראו גם שמות רבה יח י למה נפגעו בכורי השבי: "הרג בכורי שבי שהיו אומרים לשבוי שהיה חבוש בבית האסורין רצונך שתצא ויגאלו ישראל? והוא אומר: לא נצא מיכן לעולם כדי שלא יצאו ישראל. לכך דנן עמהם".

¹⁹ לעיל ראינו את הצל הפנימי הגדול: יהודים ששעבדו את אחיהם במצרים, הנה הצל החיצוני הגדול - ההרס וההרג, ההשחטה הגדולה ברכוש ובנפש כתוצאה מריבוי מכות מצרים. איך נצדיק את ההרס וההשחטה, את ההרג של בכור השכנים שהיו רעים (ידידים) של בני ישראל? על השאלה מדוע לא הוציא הקב"ה את בני ישראל במכה אחת כבר עונה התורה בעצמה "למען רבות מופתי בארץ מצרים", "ולמען תספר באזני בן ובן בנך" והאריכו בה המדרשים והפרשנים והוסיפו סיבות חינוכיות, קידוש השם, עשיית צדק ומשפט, עקירת עבודה זרה, אמונה בחידוש העולם וכו'. ראו מקצת מוטיבים אלה בדברינו הכבדת לב פרעה, וכן למה ניסים ומופתים. אבל חינוך ורעיונות פילוסופיים לחוד ובל תשחית לחוד - "לא לתוהו בראה, לשבת יצרה". יותר מהתשובות שהמדרש נותן לשאלות אלה (לעיל בגוף המדרש ולהלן במעשה ידי טובעים בים), הוא לפחות מתחבט בשאלה ולא מסתיר אותה (אצל מרבית פרשני המקרא השאלה בכלל לא עולה). ומי שנתן בימינו ביטוי לבעיה זו הוא המשורר נתן אלתרמן בספרו שירי מכות מצרים. ראו הקטע הבא: **כִּי צָדִיק בְּדִינוֹ תִשְׁלַח / אֶךְ תִּמְיֵד בְּעֶבְרֹ שׁוֹתֶת. הוּא מְשַׁאֵר טַעַם מֶלֶךְ / אֶת דְּמָעַת הַחֲפִים מִחֶטָּא.**

²⁰ הניסיון לתת מענה כאן נשען על העובדה שהמצרים היו סוגדים לבהמות (לצאן בפרט). השאלה על הבהמות מתעוררת כבר בספר בראשית במבול. ראו דברינו **אם אדם חטא בהמה במה חטא** בפרשת נח.

²¹ וזו גם אחת הסיבות מדוע לא אומרים הלל שלם בימי חג הפסח (חג המצות), להוציא היום הראשון. עניין זה אולי איננו לקח ומוסר ישיר, היינו אין זה דבר חיובי שעשו פרעה או מי מעבדיו, אבל כמענה (חלקי) לשאלה הקשה לעיל של ההרג וההשחטה, באה דרשה זו שתופסת עד היום מקום נכבד בדרשות בבתי הכנסת ובדפי 'פרשת השבוע' למיניהם. הנה, הקב"ה אינו שמח בכליון והרס מעשה ידיו. כל אדם שנברא בצלם נחשב. גם האויב הוא יצור שנברא בצלם אלהים. אבל סוף סוף אמרו בני ישראל שירה! התשובה: היהדות אינה מצפה מאיתנו להיות הומניסטים ללא גבול, בוודאי לא להגיש את הלחי השנייה - לרשע מגיע כדי רשעתו והבא להרג - השכם להורגו. אבל עשייה לחוד וחגיגה לחוד. ויש גם להבחין בין הקב"ה ובין בני אדם שנעשקו ושועבדו בפרך וכעת רואים את אויביהם מובסים לפנייהם. עוד יש להעיר שבנוסחים מסוימים כתוב "ליגיונותי", היינו בני ישראל שחוצים את ים סוף. וכבר הרחבנו לדון בנושא זה בדברינו **מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה?**

עבדיך אלה אלי" – לא אמר עליו אלא על עבדיו ... שהיה לו לומר: "אתם ומלככם" – הוא בעצמו, שנאמר: "ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו" (שמות יב ל). ולכך לא פרסם אותו, כדי לחלוק כבוד למלכות.²²

שמות רבה ה טו: "נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו, פן יפגענו בדבר או בחרב" – לא היה צריך לומר אלא "פן יפגעך", מהו "פן יפגענו"? שנהגו בו כבוד. ללמד שחייב אדם לחלוק כבוד למלכות.²³

מה לומדים מפרעה הרשע

בראשית רבה צ ב פרשת מקץ: אמר ריש לקיש: שתי פרשיות הכתיב לנו משה בתורה ואנו למדים מפרשת פרעה הרשע, כתוב אחד אומר "והיית רק למעלה", יכול כמוני? אתמהא! תלמוד לומר: "רק" – גדולתי למעלה מגדולתכם. ואנו למדים אותה מפרעה הרשע "אתה תהיה על ביתי ועל פוך ישיק כל עמי" – יכול כמוני? תלמוד לומר: "רק הכסא אגדל ממך" – גדולתי למעלה מגדולתך.²⁴

וזה: "דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו" (ויקרא יט) – יכול כמוני? תלמוד לומר: "כי קדוש אני ה' אלהיכם" – קדושתו למעלה מקדושתכם. ואנו למדים אותה מפרעה הרשע "וואמר פרעה אל יוסף אני פרעה" (בראשית מא מד) – יכול כמוני? תלמוד לומר: אני פרעה – גדולתי למעלה מגדולתך.²⁵

בור ששית ממנו מים

שמות רבה פרשה ט סימן י: "וואמר ה' אל משה אמור אל אהרן קח מטף ונטה ידך על מימי מצרים, על נהרותם, על יאוריהם וכו'" (שמות ז יט) – א"ר תנחום: למה לא לקו המים ע"י משה? כך אמר לו הקב"ה: המים ששקרוך כשהושלכת ליאור, אינו דין שילקו על ידך.²⁶

"הירא את דבר ה' " מעבדי פרעה

שמות רבה יח יג פרשת בא: משל למלך שעשה שמחה לבנו והרג שונאיו. אמר המלך: כל מי ששמח לי יבא לשמחת בני, וכל מי ששונא לי יהרג עם השונאים. כך האלהים עשה שמחה לישראל שגאלן, אמר האלהים: כל

²² פרעה עצמו ירד מכסאו ובא אל משה ואהרן בקריאה: "קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל ולכו עבדו את ה' פדבךכם". אבל בדיבור, הזכיר משה רק את העבדים "וירדו כל עבדיך אלה אלי" ולא את פרעה, על מנת לשמור על כבודו.

²³ בתוך כל הסערה של מכות מצרים והעימות הקשה עם פרעה (שה' מכביד את לבו לעמוד בעימות זה), מצטווים משה ואהרן להקפיד על כבודו של פרעה! מן הסתם חשב הדרשן על השלטון של ימיו וכבר אמרו חכמים: "הוי מתפלל בשלומה של מלכות", אבל מתן זכות הקדימה לפרעה וליציאת מצרים אומרת דרשני. מנגד, ראו איך משה מתמרן לפגוש את פרעה כשהוא "יוצא המימה". היינו נצרך לנקביו. ראו מדרש אגדה (בובר) שמות ח טז: "השכם בבקר והתיצב לפני פרעה וגו'. לפי שאותו הרשע משתבח ואומר שאינו יוצא לנקביו שהוא אלוה, לכך אמר הנה יוצא המימה בהשכמה והוצרך לגדולים. מיד משה הלך ואחזו. אמר לו: הנה לי שאעשה צרכי ואחר כך אדבר עמך. אמר לו: וכי יש אלוה שהוא צריך לנקביו? אמר לו: וכי אני אלוה? אמר לו: אם אין [אתה] אלוה ולמה תשבח עצמך בזה? אמר לו: ולפני [מי] משבח עצמי? אמר לו: לפני המצרים. אמר לו: אותם שוטים הם ואינן בחשבון בני אדם". ככה חושבת המלכות על נתיניה ... וגם על כבוד מלכות כזו יש לשמור ... על פרעה שעשה אלוהות מעצמו, וכן גם שליטים אחרים כגון נבוכדנאצר ראו הדף [לי יאורי ואני עשיתיני](#). ועל מתן כבוד למלכות ככלל רחב, ראו הדף [לחלוק כבוד למלכות](#) בפרשת וארא.

²⁴ פשיטא, אלא שרצה הדרשן לתת את הקרדיט לפרעה! ובאשר להוה אמינא שהאדם יכול להתקדש בדומה לקב"ה שהוא קדוש, ראו שאלת המדרש דוגמת ויקרא רבה כה נ פרשת קדושים: "אחרי ה' אלהיכם תלכו - וכי אפשר לבשר ודם להלך אחר הקב"ה ... ובו תדבקון - וכי אפשר לבשר ודם לעלות לשמים ולהדבק בשכינה?". מסכם רש"י (דברים יג ה פרשת ראה) יאת תשובת חז"ל במקומות רבים: "ובו תדבקון - הדבק בדרכיו, גמול חסדים, קבור מתים, בקר חולים, כמו שעשה הקב"ה". ותשובת ויקרא רבה היא: לנטוע עצים! "מתחילת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה ... ויטע ה' אלהים גן בעדן, אף אתם כשנכנסין לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה ... כי תבואו אל הארץ ונטעתם". גם לאדם שמצליח להוריד כביכול את גדולת ה' וקדושתו לארץ, צריך להזכיר מי למעלה ממנו וכמו שאומר קהלת (ה ז): "כִּי גִבָּה מִעַל גִּבָּה שְׁמֵר וּגְבִיהִם עֲלִיהֶם". ומפרעה למדנו.

²⁵ ראו מדרש בראשית רבתי פרשת מקץ שמנסה ללמוד מוסר נוסף מפרעה: "ללמדך, שפרעה חלק כבוד לאלוה והזכירו על הטובה וכסהו על הרעה ... ומה פרעה הרשע חלק כבוד לאלוה שאין בו ממש, נגד הקב"ה לא כל שכן! דא"ר אלעזר בן פדת: אין שמו של הקב"ה נזכר על הרעה אלא על הטובה". ראו בדברינו [לי יאורי ואני עשיתיני](#) שם הראינו שדרשה זו היא בניגוד להלכה, ואדרבא, זה עצמו הבדל גדול בין תרבות מצרים (תרבות העמים?) ותרבות ישראל. תרבות מצרים מתייחסת בכבוד לאלוהיה ומייחסת להם רק את הטוב בעולם, כאשר המחיר הוא דואליזם היינו קיומו של אל רע לצד האל הטוב. ואת זה בדיוק מבקשת היהדות להעביר מן הארץ ולקרוא: ה' אחד ושמו אחד ואין עוד מלבדו. אז אולי לא צריך להיסחף ולחפש מוסר ודרך ארץ אצל פרעה הרשע.

²⁶ ראו גם רש"י על הפסוק: "לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו, לא בדם ולא בצפרדעים". ובעצם, עקרון זה נכון לכל שלוש המכות הראשונות, כמאמר שמות רבה י ז: "וואמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה את מטף והך את עפר הארץ, א"ר תנחום א"ל הקב"ה למשה: עפר שהגין עליך כשהרגת את המצרי אינו דין שילקה על ידך. לפיכך לקו ג' מכות אלו על ידי אהרן". מוטיב זה חוזר במלחמת מדין, ראו במדבר רבה כב ד פרשת מטות: "וישלח אותם משה, אמר הקב"ה למשה: נקם נקמת בני ישראל - אתה בעצמך! והוא משלח את אחרים! אלא מפני שנתגדל בארץ מדין אמר: אינו בדין שאני מצר למי שעשה בי טובה, המשל אומר בור ששית ממנו אל תזרוק בו אבן". הרי לנו סגירת המעגל של משה בתחילת דרכו עם סוף דרכו, על סף הכניסה לארץ, מעגל שנפתח בהיות משה בן שלושה חודשים כשהושם ביאור בתיבה. אותו גילוס שעל מימיו שטה התיבה בה ניצל משה ושבוכות מימיו הראויים לרחצה הצילתו בת פרעה, אינו מן הדין שיהפוך לדם ולצחנה על ידו. וכבר הרחבנו לדון במשל [בור ששית](#) [ממנו מים](#) בפרשת מטות.

מי שאוהב את בני יבא וישמח עם בני. הכשרים שבמצרים באו ועשו פסח עם ישראל ועלו עמהם, שנאמר: (שמות יב) וגם ערב רב עלה אתם.²⁷

הצלת משה ע"י בת פרעה

ויקרא רבה פרשה א סימן ג: "ואלה בני בתיה בת פרעה" - ר' יהושע דסכנין בשם רבי לוי: אמר לה הקב"ה לבתיה בת פרעה: משה לא היה בנך וקראתו בנך, אף את, לא את בתי ואני קורא אותך בתי, שנאמר: "אלה בני בתיה" - בת יח. "אשר לקח לו מרד" - זה כלב. ר' אבא בר כהנא אמר: זה מרד בעצת מרגלים וזו מרדה בעצת אביה. יבוא מורד ויקח את המורדת.²⁸

השבת – עפ"י המדרש

שמות רבה א כח: "וירא בסבלותם" - ראה שאין להם מנוחה, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת! ואלו הם עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע, הם מתים. אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח.²⁹

לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו

מסכת בבא קמא דף צב עמוד ב – היחס לאדום ומצרים
אמר ליה רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי: בירא דשתית מיניה לא תשדי ביה קלא? אמר לו: דכתיב: "לא תתעב אדומי כי אחיך הוא ולא תתעב מצרי כי גר היית בארצו" (דברים כג ח).³⁰

שבת שלום

מחלקי המים

²⁷ פשט הפסוקים הוא ברור, אך דווקא כאן המדרשים אינם מפרגנים לאותם מצרים היראים את דבר ה' ודורשים בגנותם. ראו מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דויהי פרשה א, בעקבותיו צועדים כל המדרשים שבדקנו: "ויקח שש מאות רכב בחור, משל מי היו הבהמות שהיו טוענין המרכבות? אם תאמר משל מצרים היו ... ואם תאמר משל פרעה היו ... ואם תאמר משל ישראל היו ... אלא של מי היו? של הירא את דבר ה'. נמצינו למדין: הירא את דבר ה' - הם היו תקלה לישראל. מכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר: טוב שבגוים הרוג טוב שבנחשים רצץ את מחו". לפיכך נזקקנו לקטע זה משמות רבה שמשבח את היראים לדבר ה' עד כדי שהצטרפו לקרבן פסח עם בני ישראל (טרם שהתגיירו ומלו), מזהה אותם עם הערב רב, ופותר את שאלתנו לעיל מי כלול ב:"יוצאי מצרים", באלה שראו את נס קריעת ים סוף (ונהנו מביזת הים), במי שעמדו למרגלות הר סיני ושמעו את שני הדברות הראשונים: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים? התשובה: "הכשרים שבמצרים". ושוב, מי נשאר במצרים ומי מת בימי האפילה? "רשעי בני ישראל". אין גבול ליצירות המדרש – אורות וצללים משמשים בערוביה.

²⁸ ובשמות רבה פרשה א סימן כו: "ותקרא שמו משה - מכאן אתה למד שכן של גומלי חסדים. אף על פי שהרבה שמות היו לו למשה, לא נקבע לו שם בכל התורה אלא כמו שקראתו בתיה בת פרעה. ואף הקב"ה לא קראהו בשם אחר". אז אולי כל פעם שנרצה להגיב גדרות ולהעמיק תהומות בינו ובין מי שאינם בני ברית בשם תורת משה, נזכור מי נתן למשה את שמו ומי הצילה אותו ממות. ראו הדף **בתיה בת פרעה** בפרשת שמות.

²⁹ כבר הרחבנו לדון בדרשה זו בדברינו **מי ומתי נתן לנו את השבת** וכאן נדון בו בקצרה. השבת נשענת על שני עמודי יסוד: יציאת מצרים ובריאת העולם, כנוסח הכפול בקידוש בליל שבת: "ושבת קדשו באהבה וברצון הנחילנו זכרון למעשה בראשית, כי הוא יום תחילה למקראי קודש זכר ליציאת מצרים". והנה בא יסוד ארצי שקדם הן למצוות שנצטוו במרה והן למעמד הר סיני ונותן את הקרדיט למשה היוצא מארמון פרעה והן לפרעה! אם לא נרצה להפליג יתר על המידה בשבחיו של פרעה, נאמר שדרשה זו באה להדגיש את 'הצלע השלישית' והארצית-אנושית של השבת כיום מנוחה לכלל האנושות (גם אם ביום אחר בשבוע), שגם מי שאינו מאמין בבריאת העולם ובסיפור יציאת מצרים, זקוק וראוי לה. וכשאנחנו אומרים בקידוש, על השבת שהיא "זכר ליציאת מצרים" יש לאמירה זו אולי טעם ופירוש חדש, שכבר במצרים הייתה לנו שבת בזכות משה ופרעה.

³⁰ עוד לגבי לא תתעב מצרי הקשור לעניינינו, ראו רש"י דברים כג ח: "לא תתעב מצרי - מכל וכל אף על פי שזרקו זכורכים ליאור. מה טעם? שהיו לכם אכסניא בשעת הדחק". ובפסיקתא רבתי פיסקא יב - זכור: "לא תתעב מצרי כי גרים הייתם בארצו - בין טובים בין רעים עשיתם אצלם כמה שנים". (ובגמרא פסחים קיח ע"ב ובשמות רבה לה ה, מלך המשיח מקבל דורון ראשון ממצרים משם ש"אכסניה עשו לבני במצרים"). ראו דברינו **בכניסה לארץ-המפגש עם השכנים והקרובים שלנו** בפרשת כי תצא. האם אפשר לומר זאת על ארצות אירופה והאסלאם בימינו? כולל ספרד וגרמניה?